"بوونی خوا لە فەلسەفەی بوونگەرایی"-1-… دەشاد کاوانی

بەشی یەکەم

دەشاد کاوانی. شەقڵاوە.

چەند بەڵگەیەک هەیە بۆ سەلماندنی بوونی خودایەکی گەورە. ئەم (بەڵگایانە) لە کتێبەکانی فەلسەفە، لە لاهووت، لە شەرعە جۆراوجۆرەکانی ئاینییەکانی و هەروەها لە کتێبە ئاسمانییەکاندا ئاماژەیان پێکراوە. ئەم بۆچوونانە لە ڕوانگەی جیاوازەوە دژ بە یەکن. بۆ نموونە لە هەندێک حاڵەتەدا بابەتە هەستیار و ئەزموونییەکان وەک بەڵگەن بەکارهێنراون کە لە حاڵەتەکانی تردا بابەتی تەنیا فیکری بەکارهێنراوە. دیسانەوە هەندێک ڕاستەوخۆ هەوڵ دەدەن بوونی پەروەردگارێکی ژیر بسەلمێنن لەو شوێنانەی کە ئەوانی تر هەوڵ دەدەن تەنها یەک بوون دامەزرێنن کە بوونی وابەستەی هیچ بوونەکی تر نەبێت (واتە بوونی نەبوو) و چینێکی تری لە جەستەدا وێنا بکەن بۆ ئەوەی تایبەتمەندییەکانی دەستنیشان بکەن.

فەیلەسوف و زانایانی تیۆلۆژی بۆ سەلماندنی بوونی خودا، چەندین ئارگیومێنتی بێشوماریان هێناوەتە ئاراوە، کە لە فەلسەفە و ئیلاهیاتدا بە وردی باسی لێوە کراوە. ئێمە ئەو بەڵگانە هەڵدەبژێرین و ڕوونی دەکەینەوە کە پێویستیان بە ڕۆڵێکی تارادەیەک بچووکە و ڕاستەوخۆیە. بەڵام پێویستە ئاماژە بەوە بکرێت کە ئەم بەڵگەیە بوونی خودا تەنیا لە ژێر ناونیشانی "بوونی حەتمی"دا دەسەلمێنێت واتە کەسێک کە بوونی جەوهەری بێت و پشت بە هیچ بەخشەرێکی بوون نابەستێت، سیفاتی ئاماژە (لصفة السلبية). دەبێت بە ئارگیومێنتێکی تر بسەلمێنرێت، نموونەی سیفەتە ئاماژە بە □□□□ بریتین لە زانین، وزە، نموونەی سیفاتە 'ناڕوونەکان' بریتین لە بێ جەستەیی، نەک تەنها لە شوێنێک و کاتێکی دیاریکراودا سنووردار بکرێت.

ناوەڕۆکی بەڵگەکان

ماددە وجودییەکان، (بەپێی عەقڵ) یان بوونەکی حەتمییە یان بوونی ئەگەرین و هیچ ماددەیەکی بوونگەرایی ناتوانرێت لەڕووی فیکرییەوە لەم دوو چەمکە بەدەر بکرێت. هەموو شتە بوونگەراییەکان ناتوانن

ئەگەری بن. چونکە، بوونی ئەگەری پەیوەستە بە هۆکارەوە. کەواتە ئەگەر هەموو هۆکارەکان ئەگەری بوونیان هەبێت، ئەوا دەبێت هەر هۆکارێک وابەستەی ئەوی دیکە بێت. لە ئەنجامدا هیچ شتێکی هەبوو هەرگیز بەدی نایەت. بە واتایەکی تر بەردەوامی هۆکارەکان مەحاڵە. بۆیە هۆکارەکانی شتە هەبووەکان بەردەوام دەبنە هۆی سوژێیەکی هەبوو، کە خۆی دەرئەنجامی ماددە هەبووەکانی تر نییە، واتە کە بوونێکی حەتمی دەبێت. ئەم بەڵگەیە بەڵگەیەکی سادەیە بۆ بوونی خودا، کە بە چەند بەڵێنێکی هزری پاك لە قاڵب داوە و وابەست نییە بە هیچ جۆرە مەعریفەیەکی تێگەیشتن و ئەزموونی. بەڵام بەو پێیەی لەم بەڵگەیەدا زاراوە و چەمکی فەلسەفی بەکارهاتووە، حەتمییە ڕۆشنایی بخرێتە سەر هەموو ئەو بەڵێن و زاراوانەی کە لە ڕێگەیانەوە بەڵگەی ناوبراو شێوەی گرتووە.

ئەگەر و حەتمی

هەموو بەڵێنێک (هەرچەندە سادە بێت) لانیکەم لە دوو واتای بنەڕەتی پێکدێت، ئەوانیش مەبەست و پێشبینی. بۆ نموونە لە بەڵێنی ‘سوریا ئوجال’دا “سوریا” مەبەستە و “ئوجوال” پێشگرە و بەڵێنەکە درەوشاوەیی بۆ خۆر دەسەلمێنێت.

سەلماندنی پێشبینییەک بۆ مەبەستێک ناتوانێت بەدەربێت لەو سێ مەرجە. یان مەحاڵە، بۆ نموونە “٣لە ٤ گەورەترە” یان حەتمییە، وەک: “نیوەی ٤ ٢”، ١٢ یان نە مەحاڵە یان حەتمی، واتە ئەگەری هەیە، بۆ نموونە خۆر وایە لەسەر سەرمان.

بە زاراوەی لۆژیکی، لە حاڵەتی یەکەمدا دەوترێت پەیوەندیی بەڵێن مەحاڵە ، لە حاڵەتی دووەمدا بە پەیوەندیی بەڵێن پێی دەوترێت “حەتمی (پێویستی)” یان لە حاڵەتی سێیەمدا، پەیوەندیی بەڵێن ئەوەیە پێی دەوترێت “ئەگەر” (امکان) (بە مانایەکی تایبەت).

فەلسەفە مامەڵە لەگەڵ پرسە بوونییەکان دەکات. شتە مەحاڵەکان هەرگیز ڕاستەقینە نابن (بۆیە باسکردنی ئەم بابەتە لە فەلسەفەدا جێگیر نییە). لە ئەنجامدا فەلسەفە پرسە وجودییەکانی بەسەر دوو بەشدا دابەش کردووە، بوونی حەتمی و بوونی ئەگەری لەسەر بنەمای زیرەکی.

بوونی حەتمی واتە شتە هەبووەکە بە خۆی بوونی هەیە و بە بوونی خۆی پشت بە هیچ شتێکی دیکەی هەبوو نابەستێت. لە ئەنجامدا ئەم جۆرە بوونە بە سروشتی هەمیشەیی و هەمیشەیی دەبێت. چونکە، نەبوونی شتێک

لە خاڵێکدا بەو مانایەیە کە بوونەکەی بە خۆی نییە و بە ئەوەی مرۆڤ بێتە بوون دەبێت پشت بە بوونەوەرێکی دیکە ببەستێت کە بوونی ئەو مەرج و هۆکارە (بوونی) وە لە غیابیدا بوونی نییە.

بوونی ئەگەری ئەوەیە کە بە خۆی بوونی نییە و بە بوونی مرۆڤ دەبێت پشت بە هەندێک بوونی دیکە ببەستێت. ئەم پۆلێنکردنەی بوون لەسەر بنەمای عەقڵ کراوە و بە هۆکارێکی باش بوونی مەحاڵ نکۆڵی لێدەکات. بەڵام هیچ ڕێنماییەک نییە کە کام لەم دوو پۆلە (بوونی حەتمی و بوونی ئەگەری) بوونەوەری ڕاستەقینە دەگرێتەوە. بە واتایەکی تر دەکرێ بە سێ شێوە لەم بابەتە تێبگەین. بۆ نموونە.

یەکەم: هەموو بوونێک بوونێکی حەتمییە.
دووەم: هەموو بوونێک بوونێکی مومکینە.
سێیەم: هەندێکیان بوونێکی حەتمین و هەندێکیان بوونی ئەگەرین.

لە چەمکی یەکەم و سێیەمدا ‘بوونی حەتمی’ بوونی هەیە. کەواتە ئەو تێڕوانینەی کە “هەموو بوونێک مومکینە یان مەحاڵە”، دەبێ بابەتی باسکردن بێت (دووەم)، هەروەها چەمکی “بوونی حەتمی” لە کۆتاییدا بە نەهێشتنی ئەم چەمکە جێگیر دەبێت، هەرچەندە یەکێتییەکەی و سیفاتەکانی دیکەش جێگیرن بەڵگەکان دەبێ پشتیان پێ ببەسترێت.

بۆیە بە ئەوەی بیرەکەی دووەم ڕەت بکرێتەوە، دەبێت بەڵێنێکی دیکە بە بەڵگەکانی ئاماژەپێکراوەوە ببەسترێتەوە. و واتە ‘هەموو بوونێک مەحاڵە کە بوونێکی مومکین بێت. بەڵام ئەم بەڵێنە خۆبەخۆ نییە. هەر لەبەر ئەم هۆکارەش دەبێت بەم شێوەیە بسەلمێنرێت و جێگیر بکرێت:

بوونی ئەگەری پەیوەستە بە هۆکارەوە و بەردەوامی بێکۆتایی هۆکارەکەش مەحاڵە. بۆیە هۆکارەکان دەبێت لە بەردەوامییاندا بگەنە بوونێک کە وابەستەی هۆکارێکە نەبێت. وە ئەوەش ‘بوونی حەتمی’یە. کەواتە هەموو بوونێک بوونێکی مومکین نییە. وە لێرەوە بابەتێکی دیکەی فەلسەفی دەست پێدەکات، کە پەیوەستی بە ڕوونکردنەوە هەیە.

هۆکار و کاریگەری

ئەگەر سوژەیەکی بوونگەرایی وابەستەی سوژەیەکی دیکەی هەبوو بێت و بوونی وابەستەی بوونی سوژەیەکی دیکە بێت، ئەوا لە زاراوەی فەلسەفیدا بوونی وابەستە پێی دەوترێت کردار (معلول) و ئەوی دیکەش پێی دەوترێت هۆکار بەڵام ڕەنگە هۆکار هەمیشە وابەستە نەبێت،

بەڵام ڕەنگە ‘هۆکار’ خۆی وابەستە بێت و کردارێکی هەندێک بوونێکی تر بێت. ئەگەر وابەستەیی و وابەستەیی هیچ هۆکارێک نەبێت (بە هەر هۆکارێکی تر)، ئەوا دەتوانرێت ئەو هۆکارە ناوببرێت هۆکاری ڕەها و هۆکاری تەواو ناوابەستە.

تا ئێستا فێری زاراوەی فەلسەفیی هۆکار و کاریگەری و پێناسەکردنیان بووین. ئێستا پێویستە ئەو بەڵێنە ڕوون بکەینەوە کە ‘هەموو بوونی ئەگەری پەیوەستە بە عەقڵەوە’.

لە ژێر ڕۆشنایی ڕستەی ‘بوونی ئەگەری ناتوانێت بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی بێتە بوون’ دەتوانرێت بڵێین بوونی وابەستەی بوونی هەر بابەتێک یان ماددەیەکی دیکەی هەبووە کە فۆڕمی ڕاستەقینەی گرتووە. چونکە ئەم قسەیە (قضیة) خ□ بەخۆیە کە هەموو پێشبینییەک (محمول) کە بۆ مەبەست (سوبژێکت) ل□ بەرچاو دەگیرێت یان بە خۆی (سوبژێکتیڤ) یان لەلایەن کەسێکی ترەوە یان بە عەقڵ (بەشێوەیەکی ڕاگوزەر) بوونی هەیە. بۆ نموونە تەنێک یان خۆی ڕووناک دەبێتەوە یان بە ڕووناکی شتێکی تر ڕووناک دەبێتەوە. هەموو شتێک بە خۆی یان بە شتێکی تر (ڕۆن) ڕۆن دەکرێت. ئایا مەحاڵە شتێک بە شێوەیەکی خۆجێی ڕووناک نەکرێتەوە یان ڕۆن نەکرێت، یان بە شتێکی تر ڕۆن نەکرێت یان ڕووناک نەکرێتەوە (لە حاڵەتی ئەوەی دوو سیفات سیفاتی نەبوون یان سەپێنراو بن)؟

کەواتە بوون بۆ هەر مەبەستێک (سوبژێکت) دەسەلمێندرێت کە بوونگەرایی یان زاڵ بێت و کاتێک بە نائاگایی بوونی نەبێت، زاڵ حەتمییە. لە ئەنجامدا هەموو بوونێکی مومکین کە بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی بە سیفەتی وجودی بەخشراو نین، هەموو بوونێک بە یارمەتی هەندێک بوونێکی تر دێتە بوون و وەک ئەرکی خۆی (ملوول) سەیر دەکرێت.

بەڵام بە بڕوای زۆر کەس مانای ڕاستەقینەی هۆکارگەرایی ئەوەیە کە هەموو بوونێک بەندە بە هۆکارەوە و لەسەر ئەم بنەمایە ئەو کێشەیە سەرهەڵدەدات کە بۆ خودا هۆکارێکیش دەبێت ل□ بەرچاو بگیرێت! بەڵام لەبیریان چووە کە ئامانج (سوبژێکت)□ی یاسای هۆکار بوونی ڕەها و خۆبوون نییە بەڵکو مەبەست (سووژە)ەکەی ‘بوونی ئەگەری’ و کردارە. واتە هەموو بوونێکی وابەستە یان زاڵ هۆکارە بەردەوامی بێکۆتایی هۆکارەکان مەحاڵە.
دوا بەڵێن کە بۆ سەلماندنی ئەمە بەکارهاتووە ئەوەیە کە بەردەوامی هۆکارەکان بە ناچاری لە بوونێکی وەهادا کۆتایی دێت کە ئەو بوونە

کاری (مەعلول)ی هیچ هەکارێکی ترن. هیچ شتێک ڕوونادات.
بەڵێ خودی بوونی بوونەوەرە ڕاستەقینەکان دەیسەلمێنێت کە بوونێکی حەتمی (واجب الوجود) بوونی هەیە.

درێژەی هەیە....